

4.3 Особові імена як знаки ідентифікації та індивідуалізації осіб: лінгвістичні параметри

Різні проблеми антропоніміки здавна були предметом дослідницьких зацікавлень багатьох учених. Власні особові імена займають чільне місце в лексичному складі сучасної української мови. Найменування людей як типові номінативні одиниці є об'єктом вивчення різних наук: мовознавства, етнографії, історії, державного права, естетики, психології, філософії.

Великий внесок у розвиток досліджень з антропоніміки мають праці українських учених М. Демчук, І. Желєзняк, Р. Керсти, Р. Осташа, С. Панцьо, М. Худаша, П. Чучки. Процеси становлення й еволюції існування особи тісно пов'язані зі звичаями та особливостями духовної культури народу, його історією. У системі наших власних імен, що склалася протягом минулих століть, знайшли відображення різні сторони суспільної, культурної, в тому числі й мовної діяльності народу на різних історичних етапах.

До найактуальніших проблем українського мовознавства належить всебічне вивчення антропоніміки, зокрема збір конкретного антропонімійного матеріалу. Для об'єктивності дослідження потрібен значний часовий проміжок.

Власні особові імена, як відомо, утворюють стійкий пласт одиниць, відомих загалом всьому народу, і входять до найбільш активної лексики загальнонаціональної мови.

У дослідженні антропонімних явищ однією з важливих проблем є співвідношення між загальними назвами (апелятивами) та власними (пропріальними). Відомо, що власні імена (*nomina propria*) молодші від загальних (*nomina appellativa*). Вони утворилися тоді, коли з'явилася потреба індивідуалізації будь-якої істоти. Саме властивістю ідентифікувати й індивідуалізувати денотати, інакше кажучи, визначати їх одиничність, власні назви і відрізняються від апелятивів, які такої здатності позбавлені, зате наділені властивістю генералізувати, тобто узагальнювати ті ж денотати. Питання про межу між апелятивними і власними назвами ставилося і було предметом

наукових досліджень як вітчизняних, так і зарубіжних науковців. В ономастичній літературі переважають трактування, що, на відміну від загальних назв, власні назви не вказують на ознаки і властивості означуваного ними предмета, мають ближчий зв'язок з десигнатами й виконують тільки номінативну функцію.

Основні ознаки власної назви: вона дається індивідуальному об'єкту, а не класу об'єктів; названий власною назвою об'єкт завжди чітко визначений, окреслений; назва не пов'язана безпосередньо з поняттям і не має на рівні мови чіткої та однозначної конотації.

Ще однією ономастичною проблемою є словотвірна (дериваційна) структура. Саме словотвірну структуру особових назв, засвідчених джерелами української актової мови XIV-XV століть, розглянуто в наукових дослідженнях Л. Гумецької («Нарис словотворчої системи української актової мови XIV-XV ст.») [212]. У розділі «Власні назви» авторка дає аналіз праць Ф.Міклошича та А.Фіка. Зокрема, Ф.Міклошич, досліджуючи словотвір, розглядає творення простих слов'янських особових назв і дає перелік суфіксів, за допомогою яких вони утворюються; творення складних особових назв, зважаючи на частину мови, які можуть входити до складу першого або другого компонента особової назви; форму сполучення обох компонентів складної особової назви; синтаксичне взаємовідношення обох компонентів складного слова; порядок компонентів у складній особовій назві; алфавітний перегляд основ – слов'янських і неслов'янських, – від яких утворюються слов'янські власні імена людей [212, с.7]. Л. Гумецька, аналізуючи словотвірну систему власних назв, з'ясовує, що було успадковане словотвірною системою із староруського періоду, які нові специфічні риси з'являються у період формування мови української народності, дає оцінку щодо перспектив розвитку іменника. Проблемам словотвору власних особових імен у своїх працях приділяє увагу і відомий ономаст, професор П. Чучка [213]. На особливу увагу заслуговує також питання про способи ідентифікації особи, адже, як справедливо зазначає П. Чучка, «ім'я

людини в усі періоди історії людства було першим засобом мовного розрізнення й ототожнення особи в її родині та в колі друзів» [214, с. 97].

У сучасному мовознавстві серед учених, які досліджували проблему способів ідентифікації особи, можна виділити насамперед наукові зацікавлення М. Худаша, який у монографії «З історії української антропонімії» [215] багато уваги приділяє характеристиці способів ідентифікації особи в адміністративно-юридичних документах, та Р. Керсти, що у праці «Українська антропонімія XVI століття. Чоловічі найменування» [216] описує способи і засоби ідентифікації особи, аналізує чоловічі християнські імена та їх словотвірні варіанти. Власні імена кожного народу, який має уже сформовану складну систему ідентифікації особи, – це найстаріша антропонімічна категорія, що пройшла складний шлях еволюції.

Антропонімію як засіб етнічної ідентифікації людності розглядав П. Чучка. Власні особові імена (за давнішою термінологією – хресні) як засіб етнічної ідентифікації носіїв потребують окремої уваги, оскільки «інформація такого імені про денотата дуже відрізняється від інформації, яку акумулює в собі його прізвище в умовах міжетнічних контактів» [217, с.18]. П. Чучка здійснює порівняльний аналіз імені та прізвища як номінативних одиниць і зазначає, що прізвище вказує, ким були або могли бути предки денотата, засновники його роду, тоді як власне особове ім'я називає безпосередньо самого денотата, чим характеризує те конкретне середовище, яке обрало дане ім'я для цього денотата при його народженні. У цьому відношенні інформативність власного особового імені більш однозначна, ніж інформативність прізвища денотата.

Останнім часом зацікавлення дослідників привернула проблема статичності і динаміки мови, а також методів синхронічного та діахронічного її опису.

Власне ім'я розглядається переважно як мовне явище в аспекті його лінгвістичного та історичного розвитку. Ім'я – це знак, на основі якого індивідуалізується та ідентифікується особа.

В енциклопедії «Українська мова» подається таке трактування: «Ім'я особове – вид антропоніма; надається людині при народженні, в рідкісних

випадках його обирає сама доросла людина при зміні імені. Ім'я особове має функцію індивідуалізації, тобто називає (ідентифікує) одиничний, єдиний, неповторний факт дійсності, в даному разі – людину. Будь-яке ім'я фактично може позначати не одну людину (повторюваність імен пов'язана з певною обмеженістю їхньої кількості). Індивідуалізаційну функцію воно виконує лише в конкретному випадку» [218, с.203].

У „Великому тлумачному словнику сучасної української мови” подано такі значення лексеми „ім'я”:

- 1) особиста назва людини, що дається їй після народження;
- 2) те саме, що назва (називання речі своїми іменами);
- 3) те саме, що слава (репутація): *Не псувати доброго імені* [219, с. 397].

Нас цікавить перша позиція, оскільки предметом наукових досліджень ми вибрали особові імена людей.

Власні особові імена досліджувалися ще давньоєгипетськими, давньогрецькими і давньоримськими вченими. Як особливий клас слів вони були виділені стоїками, зокрема Хрісіпом, проте й пізніше – в епоху Відродження, в Новий час (Т.Гоббс, Г.Лейбніц, Дж.Локк), протягом усього XIX століття (Х.Джозеф, Д.Мілль) продовжувалася дискусія, у якій було обговорено чимало як конкретних, однозначних тверджень, що приймалися різними вченими, так і цілком протилежних суджень та концепцій.

Інтерес до людини в усьому розмаїтті її проявів не міг не позначитися на концепції імені, що перетворювалося на межову категорію, оскільки ставало точкою перетину зовнішнього і внутрішнього світів, специфічно відбивало сутність людської натури. Власні імена як своєрідна частина лексичного складу мови є цінним джерелом для різноманітних аспектів лінгвістичних досліджень. Сучасні офіційні імена українців такі ж давні, як і офіційно-діловий стиль сучасної української мови. Вони склалися як система тільки у XIX столітті. Історично їм передувала система канонічних імен. Лише у XIX столітті визначилося те коло імен, які з часом усталилися в офіційно-діловій сфері. На особливу увагу заслуговує питання про українські автохтонні власні особові

імена. В історії антропонімії усіх народів, що прийняли християнство, відбувається цілий переворот, яким була заміна давніх автохтонних власних імен новими, християнськими іменами, основу яких становили введені у «Святці» і церковний календар власні імена старосєврейського, грецького і латинського походження.

В українській лінгвістиці ґрунтовно здійснив дослідження власних особових імен П. Чучка. Ученим проаналізовано багатий фактичний матеріал, систематизовано та подано цікаві власні наукові спостереження [213].

Антропоніміяна система динамічна. Вона рухома не лише в діахронічному плані (змінюється склад імен), а й в синхронічному (імена, вживані в конкретний період життя мови, взаємопов'язані між собою). Саме тому синхронічний та діахронічний аналізи, маючи різні предмети дослідження в межах одного об'єкта – мови або котрогось її елемента, – доповнюють один одного та дають змогу простежити і сучасний стан іменника, і його зміни в процесі історичного розвитку. Досліджуючи іменник певного регіону, доцільно виділяти в ньому синхронічні зміни для того, щоб, по-перше, вивчити системні зв'язки структурних елементів та їх функціонування в конкретний момент життя мови і, по-друге, уявити собі історію мови шляхом зіставлення якомога більшої кількості синхронних зрізів.

Суцільне дослідження особових імен певної території, здійснене протягом тривалого часу, уможлиблює виявлення діахронічних змін іменника певної території та основні тенденції, що діють при цьому. Списки особових імен у різних населених пунктах виявляються досить подібними, і ця подібність зростає, однак зближення іменників різних територій не спричинює їх повного збігу. Протягом останнього тисячоліття система власних імен українців зазнала кардинальних структурних та функціональних змін. Першим кроком у створенні нового національного іменника було руйнування донаціональної системи власних імен, функціонування якої ґрунтувалося на більш-менш чіткому розмежуванні сфер уживання імен-церковнослов'янізмів та їх народнорозмовних відповідників. Перші вживалися передусім у текстах на

релігійну тематику, у літературних творах і офіційних документах, другі побутовали переважно в різних формах усного мовлення.

Важливим чинником у дослідженні особових імен є лексикографічні джерела, зокрема словники: „Словник-довідник «Власні імена людей» Л. Скрипник, Н. Дзятківської за ред. В. Русанівського, «Словник українських імен» І. Трійняка [220, с. 10].

Так, у словнику-довіднику «Власні імена людей» подано офіційні імена, уживані в Україні, та їх варіанти, включено відомості про їх походження. Цікавою є вступна стаття до словника, де одна з авторок групує думки і підходи дослідників щодо шарів у складі сучасних імен, а також подає основні мотиви, які в наш час визначають обрання імені для новонароджених: а) родинна традиція, за якою сина чи доньку називають іменем батька, дідуся, матері, бабусі; б) вшанування іменем дитини видатних осіб, літературних персонажів, кіногероїв; в) милозвучність імені, його легкість у вимові. «Словник українських імен» І. Трійняка вміщує велику кількість особових імен у їх повній унормованій формі, а також скорочені пестливі, розмовні, згрубілі варіанти. До словника увійшло 2734 реєстрових офіційних імен, з них 1794 чоловічих і 940 жіночих. Це імена, які вживали або вживають українці протягом століть: канонічні (популярні колись і тепер, а також рідкісні і дуже рідкісні), західноєвропейського та іншого запозичення, слов'янські, нові. Інші – цікаві етимологією, приємні звучанням, значить, не зникла можливість їх уживання.

Важливу роль відіграє екстралінгвальний фактор. Суспільне функціонування особових імен, а саме їх вибір, відіграє в житті людей важливу роль. Важливими є й громадсько-правові аспекти, тому зрозуміло, що в цій галузі важливе місце займає мовна культура, невід'ємною частиною якої є граматичні аспекти. Мовна культура, яка реалізується в галузі особових імен, опирається, з одного боку, на мовні фактори, що базуються на теорії літературної мови, на її науковому описі і на соціолінгвістичних дослідженнях, з іншого боку – на позалінгвістичні фактори, які ґрунтуються на теоретичних знаннях про закони розвитку суспільства в синхронному та діахронічному планах і на пізнанні,

запозиченому із соціальної психології. Імена, що використовуються в певну епоху чи конкретний період історичного розвитку, взаємно впливають одне на одного.

Отже, система імен, яка побутує на сьогоднішній день, ще вимагає вивчення, проте антропонімні дослідження вже мають багате наукове підґрунтя, яким є наукові статті та монографії вчених. У процесі історичного розвитку антропонімія удосконалюється як наука, аналізуються різні підходи до тлумачення особового імені та власних назв загалом.

Варто зазначити, що динамічні зміни найчастіше відображаються у власних особових іменах людей. Одні імена виходять з ужитку, набуваючи статусу маловживаних і рідкісних, інші входять до активного вжитку, набуваючи статусу широковживаних та найуживаніших. Антропонімійна система рухома не лише в діяхронічному плані (змінюється склад імен), а й в синхронічному (імена, вживані в конкретний період життя мови, взаємопов'язані між собою). Саме тому синхронічний та діяхронічний аналізи, маючи різні предмети дослідження в межах одного об'єкта – мови або котрогось її елемента, – доповнюють один одного та дають змогу простежити і сучасний стан іменника, і його зміни в процесі історичного розвитку. Досліджуючи іменник певного регіону, доцільно виділяти в ньому синхронічні зміни для того, щоб, по-перше, вивчити системні зв'язки структурних елементів та їх функціонування в конкретний момент життя мови і, по-друге, уявити собі історію мови шляхом зіставлення якомога більшої кількості синхронних зрізів.

Суцільне дослідження особових імен певної території, здійснене протягом тривалого часу, дає змогу виявити діяхронічні зміни іменника певної території, основні тенденції, що діють при цьому, дозволяє простежити закономірності розвитку і функціонування загальнонаціонального іменника загалом.

За кількісно-якісним методом, дослідники виділяють широковживані і маловживані імена. Для цього кількість носіїв кожного року (зрізу) ділиться на кількість імен. Одержане число, заокруглене до цілого, є середнім коефіцієнтом

однойменності (СКО). Імена з кількістю носіїв, що дорівнює СКО і вище – широковживані, нижче СКО – маловживані.

Мотиви найменування бувають різні. Найчастіше вони пов'язані з естетичними, релігійними та політичними вподобаннями чи переконаннями середовища, в якому живе найменувач. У наш час вибір імені є юридично вільним і в усіх випадках залежить виключно від волі найменувачів, тобто батьків.

Ім'я – це не будь-який звуковий комплекс, це спеціальні слова, усталені традицією. Здебільшого у найменувача є цілком конкретний привід чи підстава для вибору саме цього, а не якогось іншого імені, тобто найменувач у своїх діях залежний від чинних мотивів найменування, підпорядкованих загальним принципам номінації. Хоча зв'язок між особою та її іменем довільний, проте він значною мірою вмотивований.

Основні фактори, які сприяють популярності того чи іншого імені:

1) милозвучність, краса імені (суб'єктивний фактор);

2) релігійний фактор. Адже з кінця XIV – до середини XX століття батьки обирали ті імена, які їм пропонував священник, бо церква юридично володіла правом реєстрації новонароджених;

3) «фактор моди», який «підносить» те чи інше ім'я в певний період (*Арсен, Вадим, Денис, Максим, Ростислав*);

4) збереження сімейних традицій – найменування новонародженого на честь батька, дідуся, близького родича (*Василь, Іван, Микола, Михайло, Павло*).

Чоловічі особові імена (на прикладі іменника м. Тернополя кінця XX ст.).

У чоловічому антропоніміконі відчутно переважає група імен грецького походження (*Анатолій, Аркадій, Арсен, Артем, Василь, Геннадій, Георгій, Григорій, Дем'ян, Денис, Дмитро, Євген, Зіновій, Іларіон, Іриней, Кирило, Леонтій, Микита, Нестор, Олександр, Онисим, Орест, Остап, Петро, Платон, Рафаїл, Степан, Тарас, Теодор, Тимофій, Трифон*) – всього 39 онімів. Другу позицію займають антропоніми латинського походження: *Адріан, Антон,*

Валентин, Віктор, Корній, Костянтин, Максим, Мар'ян, Омелян, Павло, Роман, Сергій, Устим, Фелікс, Юліан – усього 20 одиниць. У ХХ столітті помітно зростає кількість імен слов'янського походження, їх зафіксовано 19 одиниць: *Богдан, Богодар, Борис, Борислав, Вадим, Владислав, Володимир, Всеволод, В'ячеслав, Ждан, Казимир, Любомир, Мечислав, Мирослав, Ростислав, Святослав, Станіслав, Чеслав, Ярослав*. У цей період зафіксовано 15 імен давньоєврейського походження: *Адам, Давид, Данило, Захар, Іван, Ілля, Йосип, Матвій, Михайло, Мойсей, Назарій, Семен, Симон Тадей*. У ХХ столітті трапилося 8 запозичених імен: *Артур, Едуард, Ігор, Карл, Олег, Ричард, Руслан, Тимур*. У цей період зафіксований один новотвір *Владлен*, а також наявні два оніми, не фіксовані в словниках власних українських імен людей: *Зореслав, Теодозій*.

У більш ніж півстолітній період найпомітніші зміни відбуваються серед найуживаніших імен (кінець століття ознаменувався появою у частотному десятку імен-неологізмів, або так званих «модних» імен).

Так, у різні періоди другої половини ХХ століття у статусі найуживаніших імен перебувало 22 особових імені: *Андрій, Анатолій, Богдан, Валерій, Василь, Віктор, Віталій, Владислав, Володимир, Дмитро, Ігор, Максим, Микола, Назарій/Назар, Олег, Олександр, Петро, Роман, Руслан, Сергій, Тарас, Юрій*.

Склад частотного десятка постійно оновлювався, збагачуючись новими іменами. Виняток становить IV зріз (1980-ті рр.). Особливістю цього десятка, порівняно з попереднім, є те, що не з'явилося жодного «нового» імені. Продовжують функціонувати ті ж імена, змінюючи лише місце (ранговий номер). Переважну більшість становлять все ж традиційні імена, здавна відомі жителям міста і перевірені багаторічною практикою найменування осіб (*Василь, Віктор, Віталій, Володимир, Олександр, Сергій*). Можна говорити про стабільну основу українського чоловічого іменника.

Якщо порівняти найуживаніші імена середини та кінця століття, то можемо простежити суттєві зміни, які полягають:

- 1) у втраті старих імен;

2) появи та функціонуванні «модних» імен, запозичених із західноєвропейських мов.

У 1950 році з 498 новонароджених хлопчиків виявлено 61 носія цього імені (питома вага 12,24%), у 2000 році із 1605 новонароджених хлопчиків – 130 носіїв (питома вага 8,09%). Фактично кількість носіїв цього імені у 2000 році переважає, проте за кількістю новонароджених простежуємо різницю у тенденції називання у 4,15%.

Широковживані імена цікаві тим, що більшість з них рано чи пізно підвищували свій статус і входили до складу частотного десятка. Однак їх розвиток відбувався нерівномірно. Група широковживаних імен налічує 28 антропонімів: *Анатолій, Андрій, Арсен, Богдан, Борис, Вадим, Василь, Віктор, Віталій, Денис, Дмитро, Іван, Ігор, Любомир, Максим, Микола, Михайло, Олег, Олексій, Павло, Петро, Роман, Ростислав, Руслан, Сергій, Степан/Стефан, Тарас, Ярослав*, з них 12 імен ніколи не піднімалися у групу частих.

Протягом півстоліття високою продуктивністю у цій групі відзначилися імена *Іван* та *Михайло*, менш продуктивне – *Ярослав*. Миттєвим зростанням популярності характеризуються імена *Борис, Олексій, Павло, Степан/Стефан*, перебуваючи в групі широковживаних протягом одного-двох зрізів. Із групи мало- або найменш уживаних до групи широковживаних піднялися антропоніми *Арсен, Вадим, Денис, Любомир, Ростислав*. Ймовірно, що на миттєве зростання популярності цих імен вплинув фактор «моди», особливо під кінець століття. Серед широковживаних імен перебувають українські традиційні імена та імена-запозичення. Варто зазначити, що набір широковживаних імен кожного зрізу не є великим при значній кількості носіїв. Найвищий відсоток широковживаних імен спостерігається у VI зрізі – 31,83%, а найменший – у I (9,83%).

Дослідження маловживаних та найменш уживаних імен свідчить про те, що ця група імен дуже чисельна. Ми поділили їх на маловживані і найменш уживані. За досліджуваний період у групі маловживаних перебувало 37 чоловічих антропонімів, з яких 21 перебував у центральній частині іменника: *Анатолій, Богдан, Борис, Вадим, Валерій, Віталій, Денис, Дмитро, Іван,*

Любомир, Максим, Михайло, Назарій/Назар, Олексій, Ростислав, Павло, Петро, Руслан, Степан, Тарас, Ярослав і 16 імен ніколи не підвищували свого статусу, тобто не піднімалися вище маловживаних: *Антон, Артем, Артур, Валентин, В'ячеслав, Геннадій, Григорій, Данило/Даниїл, Едуард/Едвард, Євгеній/Євген, Ілля, Костянтин, Леонід, Орест, Святослав, Станіслав*. Серед маловживаних можна виділити наскрізні імена, що майже постійно функціонували протягом досліджуваного періоду (*Євгеній/Євген, Олексій*). Другу групу маловживаних імен складають найменш уживані, проте більшість з них на тому чи іншому етапі досліджуваного періоду піднімалися із групи найменш уживаних до групи маловживаних, кількість яких нижча середнього коефіцієнта однойменності, були в статусі широкоживаних і навіть найуживаніших.

Дослідження рідкісних імен засвідчує 39 антропонімних одиниць для найменування 48 новонароджених хлопчиків (питома вага 0,65%). Найбільша кількість рідкісних імен засвідчена у VI зрізі (2000 р.) – 10, найменша – у IV – 3 одиниці. Одним із напрямів розвитку іменника є відновлення і повернення раніше відомих імен: *Дем'ян, Захар, Іриней, Корній, Матвій, Микита, Нестор, Омелян, Онисим, Платон, Трифон, Теодозій*, а також запозичення антропонімів з інших мов: *Ернест, Карл, Кристиан, Модест, Мойсей, Симон*. Межі іменника розширюються за рахунок подвійних імен, які функціонують паралельно з одиничними.

Протягом 1950-2000 рр. виявлено 24 чужомовних імені. Розглядаючи чужомовні імена, ми аналізували носіїв імен, зафіксованих в актових записах про народження.

Так, у I зрізі (1950-ті) трапилося 3 чужомовних імені: вірменське *Ашот*, чеське *Йоспер*, єврейське *Шенга*, що становить 0,60% від усіх новонароджених хлопчиків цього періоду. У II зрізі (1960-ті рр.) – два імені *Збігнєв* (носієм є новонароджений польської національності), *Чеслав* (чеське) – питома вага 0,36%. У III зрізі (1970-ті рр.) – зафіксовано два грузинських і одне польське ім'я: *Серго, Соболев* (Фаркаш), *Томаш* (питома вага 0,28% від усіх новонароджених хлопчиків). У IV зрізі (1980-ті рр.) зафіксовано лише два імені *Гажга* (батьки –

абхазці), *Ернест* (Мотивосян) – вірменин, питома вага 0,12%. У V зрізі (1990-ті рр.) трапилося 6 чужомовних імен: *Ален* (Ольховський) – поляк, *Вільгельм* (Поллер) – грек, *Єгор* (російське, нар. ф. імені *Георгій*, яка стала документальною), *Марек* (Шуцький) – поляк, *Отто* (Шіттер) – угорець, *Рафаїл* (Поладов) – росіянин (питома вага 0,30% від усіх новонароджених хлопчиків цього періоду). У VI зрізі (2000 р.) трапилося 8 чужомовних імен: *Азер* (Гулієв) – таджик, *Ахмед* (Найль), *Вархан* (Козімурт) – палестинці; *Візбор* (Суджев), *Еміль* (Гагаєв) – таджики, *Емірах* Різер (йорданець), *Ренат* – вірменин, *Рустам* – сирієць. Подібні імена розширюють межі антропонімікону, надаючи йому специфічних особливостей.

Отже, чоловічий антропонімікон м. Тернополя другої половини XX століття був дуже різноманітний. Більшу частину становлять все-таки традиційно вживані, канонічні імена, хоч кінець століття ознаменувався появою імен-неологізмів та екзотизмів, які значно розширили та оновили його межі.

Жіночі особові імена (на прикладі іменника м. Тернополя другої половини XX ст.)

У різні періоди другої половини XX століття у статусі найбільш уживаних жіночих імен перебувало 22 особових імені: *Аліна, Анастасія, Валентина, Вікторія, Галина, Діана, Ірина, Катерина, Лариса, Любов, Людмила, Марія, Мар'яна, Надія, Наталія, Оксана, Олена, Ольга, Світлана, Тетяна, Христина, Юлія*. Сорок років поспіль у складі найуживаніших перебували антропоніми *Галина, Ірина, Наталія, Ольга*, п'ятдесят років – антропонім *Тетяна*. Слід відзначити особове ім'я *Марія*, яке стояло на провідних позиціях, починаючи з XIX століття. Протягом XX століття воно продовжувало функціонувати і не опускалося нижче рівня широкоживаних.

Склад частотного десятка оновлювався не постійно, зокрема у III та IV зрізах (1970-ті, 1980-ті рр.) не додалося жодного „нового” імені. Продовжують функціонувати одні й ті ж імена, змінюючи лише місцезнаходження. Частотні ж десятки інших зрізів постійно оновлювалися. Додавалося по 2-3 „нових” особових імені, витісняючи з ужитку інші.

Упродовж досліджуваного періоду на першому місці перебувало 5 імен: *Анастасія* (2000 р.), *Галина* (1960 р), *Ірина* (1990), *Людмила* (1950), *Наталія* (1970). Протягом усіх зрізів у першому десятку перебувало ім'я *Тетяна*, лише змінюючи позицію – покращуючи або послаблюючи її. У всіх зрізах, крім одного, зафіксовано антропоніми *Галина*, *Ольга* (крім останнього), *Ірина*, *Наталія* (крім першого).

Зазначимо, що стабільну основу частотного десятка жіночого іменника складають традиційні імена *Галина*, *Ірина*, *Людмила*, *Надія*, *Наталія*, *Ольга*, *Олена*, *Світлана*, *Тетяна*.

Частотний десяток за півстоліття оновився на 80%. Лише два імені – *Ірина* і *Тетяна* – продовжують функціонувати серед найуживаніших.

Широковживані жіночі імена, як і чоловічі, цікаві тим, що більшість із них підвищувала свій статус і входила до складу частотного десятка найуживаніших імен. Група широковживаних імен нижче десятка нараховує 32 антропоніми: *Анна* (*Ганна*), *Анастасія*, *Алла*, *Валентина*, *Вікторія*, *Віра*, *Дарія*, *Зоряна*, *Ілона*, *Інна*, *Катерина*, *Лариса*, *Лілія*, *Любов*, *Людмила*, *Марія*, *Мар'яна*, *Марта*, *Надія*, *Наталія*, *Оксана*, *Олександра*, *Олена*, *Ольга*, *Світлана*, *Соломія*, *Софія*, *Стефанія*, *Тамара*, *Уляна*, *Юлія*, *Яна*. Із поданих антропонімів 18 піднімалися у групу найбільш уживаних: *Анастасія*, *Валентина*, *Вікторія*, *Ірина*, *Катерина*, *Лариса*, *Любов*, *Людмила*, *Марія*, *Мар'яна*, *Надія*, *Наталія*, *Оксана*, *Олена*, *Ольга*, *Світлана*, *Софія*, *Юлія*. 15 імен ніколи не підвищували свій статус і не піднімалися до складу частотного десятка: *Анна* (*Ганна*), *Алла*, *віра*, *Дарія*, *Зоряна*, *Ілона*, *Інна*, *Лілія*, *Марта*, *Олександра*, *Соломія*, *Стефанія*, *Тамара*, *Уляна*, *Яна*. Наскрізним широковживаним іменем можна назвати антропоніми *Анна/Ганна* (перебувало у статусі широковживаних протягом всього досліджуваного періоду ХХ століття, крім II зрізу (1960-ті рр.)). Миттєвим зростанням популярності характеризуються імена *Анастасія*, *Алла*, *Валентина*, *Вікторія*, *Віра*, *Дарія*, *Зоряна*, *Ілона*, *Інна*, *Катерина*, *Лариса*, *Любов*, *Людмила*, *Мар'яна*, *Марта*, *Надія*, *Наталія*, *Оксана*, *Олександра*, *Олена*, *Ольга*, *Світлана*, *Соломія*, *Софія*, *Стефанія*, *Тамара*, *Уляна*, *Юлія*, *Яна*. Вони перебували у групі

широковживаних протягом одного-двох зрізів. Характерним є те, що одні імена потрапляли до широкоживаних з частотних (погіршували свій статус): *Людмила, Надія, Оксана, Ольга*, з широкоживаних у частотні – *Наталія*, інші – з маловживаних, найменш уживаних або й взагалі відсутності (покращуючи свій статус): *Анастасія, Алла, Вікторія, Віра, Дарія, Зоряна, Ілона, Катерина, Мар'яна, Марта, Соломія, Софія, Стефанія, Тамара, Уляна, Юлія, Яна*.

Найвищий відсоток жіночих широкоживаних імен спостерігався у VI зрізі (2000 р.) – 25,93%, найменший – у I (1950 р.) – 7,69%.

Дослідження маловживаних жіночих імен, як і чоловічих, свідчить про те, що ця група імен дуже чисельна. Ми поділили їх на маловживані й найменш уживані. За досліджуваний період у групі маловживаних перебувало 55 антропонімів для найменування новонароджених жіночої статі. Із них 28 на деяких зрізах входили до складу центральної частини іменника: *Алла, Аліна, Валентина, Вікторія, Віра, Ганна/Анна, Галина, Дарина/Дарія, Зоряна, Ілона, Інна, Катерина, Лариса, Лілія, Любов, Людмила, Марта, Надія, Оксана, Олександра, Олена, Світлана, Соломія, Софія, Тамара, Уляна, Христина, Яна/Яніна*, 27 – ніколи не підвищували свого статусу і не піднімалися вище статусу маловживаних: *Альбіна, Ангеліна, Анжела/Анжеліка, Антоніна, Богдана, Валерія, Васирина, Вероніка, Віта, Євгенія, Зінаїда/Зеновія, Іванна, Карина/Каріна, Леся, Лідія, Любомира, Маргарита, Мирослава, Неоніла, Ніна, Раїса, Олеся, Роксолана, Руслана, Юліана/Юліанна, Ярина, Ярослав*.

Другу групу маловживаних імен становлять найменш уживані жіночі імена, проте більшість з них, як і чоловічі, на тому чи іншому етапі досліджуваного періоду піднімалися до групи маловживаних, кількість яких нижча середнього коефіцієнта однойменності, бували також у статусі широкоживаних і найуживаніших.

Склад найменш уживаних особових імен поповнився за рахунок антропонімів *Аліса, Валерія, Вероніка, Віолета, Евеліна, Ельвіра, Сніжана*.

Рідкісні імена – це імена, зафіксовані лише в одному десятилітті. Протягом півстоліття трапилося 39 рідкісних жіночих імен (питома вага 0,8%). Найбільша

кількість рідкісних імен засвідчена у II зрізі – 12 (з варіантами – 14), найменша – у I та IV зрізах – 3 антропонімних одиниці. Межі іменника розширюються за рахунок подвійних імен, що функціонують паралельно з одиничними.

За аналогією до чоловічих виявляємо жіночі, так звані чужомовні імена. Протягом досліджуваного періоду виявлено 9 чужомовних жіночих імен.

Так, у I зрізі (1950 р.) трапилося 2 чужомовних імені: *Маура* – єврейське, *Санга* (батьки адигейці), що становить 0,38% від усіх новонароджених дівчат цього періоду. У II зрізі (1960 р.) – 4 імені, носіями яких є дівчата польської національності: *Ельжбета*, *Здізіслава*, *Людвіга*, *Францішка*. У III (1970 р.) та IV (1980 р.) зрізах чужомовні імена не трапилися. У V зрізі (1990 р.) зафіксовано 2 чужомовних імені: *Маріне* (Мнацакопян) – вірменське, *Клара* (Цукерман) – єврейське. Цікавим щодо чужомовних антропонімів виявився VI зріз (2000 р.) – у актових записах про народження зафіксовано потрійне ім'я *Джавала-Антоніна-Евеліна* (батько – адигеєць, мати – українка).

Подібні імена вносять цікаве розмаїття в антропонімікон міста.

Межі жіночого іменника м. Тернополя розширилися за рахунок давніх слов'янських композитів: *Богуслава*, *Владислава*, *Мирослава*, *Ростислава*, *Станіслава*.

Порівнюючи чоловічий і жіночий іменник, виявляємо, що набір імен частотного десятка оновлювався неоднаково. Якщо чоловічий оновився на 60%, то жіночий – на 80%. Зауважимо, що жіночий іменник більш різноманітний і схильний до змін. Жіночий іменник починає свідомо розширюватися за допомогою імен західного типу. Чітко простежується фактор моди на такі імена.

Отже, жіночий антропонімікон більш схильний до перемін моди, яка диктує популярність того чи іншого імені, в той час як у чоловічому переважають традиційно вживані, класичні імена. Очевидно, до надавання імені дівчаткам батьки підходять більш винахідливо, а хлопчикам підбирають здебільшого традиційні імена.

Характерною особливістю власного особового імені є те, що воно часто змінює свою структуру, тобто виступає у різних варіантах. У сучасних

слов'янських мовах існує безліч варіантів імен. При цьому варіант від варіанта відрізняється структурою (фонетичною, морфемною, морфологічною), територією і часом вживання, емоційним забарвленням, сферою функціонування. В українській антропонімній традиції кожна людина має одне ім'я, яке являє собою інваріант (основне ім'я, його офіційна (документальна) форма, яке реалізується вількох варіантах. Інваріанти і варіанти різняться функціональним змістом. Інваріанти – це імена різних людей, варіанти – різновиди імені однієї людини. Основним іменем вважаємо офіційну (документальну) форму, зафіксовану в антропонімічних словниках. Особові імена мають велику кількість варіантів, створюючи так звані антропонімічні ряди або антропонімічні гнізда. Всередині цих рядів, що налічують, як правило, більше десятка, а іноді й більше сотні членів, виділяються дві основні форми. Їх називають по-різному: офіційною та неофіційною формою імені, офіційним та побутовим найменуванням, повним іменем та напівіменем. Варто зазначити, що в розмежуванні різних імен (інваріантів) і різних форм одного імені (варіантів) простежується дискусійність окремих рішень, тобто існують різні підходи до цього питання. Так, наприклад, антропоніми *Анюта*, *Віта* можуть виступати в одних випадках як варіант (*Анюта* < *Анна*, *Віта* < *Вікторія*), а в інших вони можуть функціонувати як окремі імена, що входять до списку повних імен. У процесі освоєння давніх запозичень виникли українські загальнонаціональні варіанти офіційних імен, що відображають взаємодію літературної та усно-розмовної (говіркової) традицій у розвитку української мови. Такі варіанти збагатили український іменник, його структуру і склад. Мова перебуває у безперервному процесі саморозвитку, в процесі історичного розвитку вона змінюється, набуває нових чинників, постійно збагачується за рахунок власних ресурсів. Більшість імен представляють офіційні варіанти, оскільки вони почерпнуті з офіційних списків. Церковно-християнські імена, які фіксувалися у Святцях, мали відповідну канонічну форму, часто важку для вимови, непристосовану до рідної мови. Протягом тривалого часу наші предки спрощували їх, використовуючи ті словотворчі засоби, які були властиві їхній

мові. Імена зазнавали фонетичного спрощення, словотвірних і морфологічних змін: вони ускладнювалися суфіксами. Суфіксація є одним зі способів деривації іменних варіантів. При цьому важливу роль відіграє мовна взаємодія. Саме тому власне на антропонімічному рівні можна говорити про взаємодію мов етнічних груп, які найдовше проживали в м. Тернополі – українців, поляків.

Цікаві традиції найменування осіб пов'язані з подвійними іменами.

Подвійні імена – це імена, які вживаються 208в'ященник208о (одночасно) для означення однієї й тієї ж особи. Друге особове ім'я становить особливий шар словникового фонду і є вартісним для історичної лексикології.

Так, М. Демчук, досліджуючи слов'янські автохтонні імена і звертаючи увагу на подвійні, зазначає, що з часу введення на Русі християнства православна церква вела із слов'янськими автохтонними іменами боротьбу [222]. Це спричинило той факт, що надавані при обряді хрещення новонародженим дітям церковно-християнські імена (за писемними свідченнями) в XI столітті ввійшли у давньоруський побут усіх соціальних верств населення, тією чи іншою мірою пройшовши 208в'ященн місцевої адаптації. Нововведені церковно-християнські імена, підтримані церквою і світськими властями, в давньоруському побуті поступово завоювали панівне місце. Проте давньорусини не відмовилися одразу від своїх прадідівських звичаїв, обрядовості, в тому числі від своїх традиційних, споконвічно слов'янських імен. Своєрідною аксіомою слов'янської, в тому числі й української ономастики стала теза про непримиренну боротьбу церкви з дохристиянськими, слов'янськими за походженням іменами, в результаті якої серед українців, як і в інших слов'янських народів, утвердився християнський, чужомовний іменник. Із давніх джерел відомо, що 208в'ященник208о з церковно-християнськими іменами побутували і традиційні слов'янські імена з вказівкою на те, яке ім'я людина одержала при хрещенні, а яке мала в побуті (світське).

Кожна країна мала свої звичаї і традиції щодо називання подвійними іменами. Так, наприклад, в Індії система імен тричленна – перше ім'я «раші» для кожної дитини визначає астроном, враховуючи рік, місяць, число, день тижня, географічні координати місця народження, навіть годину і хвилину; друге ім'я

вказує на належність родини до певної релігійно-общинної групи, на стать чи якісь інші загальні ознаки; третє ім'я вказує, до якої касты чи її частини належить родина. В Іспанії, наприклад, дворянин-ідалго мав право на шість імен, аристократ з титулом «дон-гранд» мав право на дванадцять імен, члени королівської родини та особи, близькі до них – на необмежену кількість імен. У Китаї існують спеціальні вікові імена, які вживаються 209 вященник 209 о з основним, обов'язковим ім'ям. В Японії дитина спочатку діставала «молочне ім'я», а ставши повнолітньою – «доросле ім'я». У Кореї хлопчикові при народженні давали «дитяче ім'я», а коли він досягав повноліття – «офіційне ім'я». У болгар, турків, греків і давніх фракійців ім'я давалося на честь дідуса або предка, який прожив найдовше життя з метою магічного впливу на довголіття дитини. На Україні ж по два і більше імені давала дітям уніатська церква. По кілька імен одержували переважно діти багатих батьків. Через два-три тижні після народження дитину хрестили. Священики давали їй офіційне ім'я, яке вносилося у церковні книги. Найчастіше це було ім'я зовсім інше, ніж те, що вибрав батько, голова сім'ї. У результаті цього дитина одержувала два імені: одне давали батьки, друге – згідно з християнськими «Святцями» – 209 вященник під час хрещення. Звичай двоіменності (надавання подвійних імен) був широко розповсюджений у болгар, сербів, чорногорців. Подвійні імена існували також у тюркських народів.

Власні особові імена є цінним матеріалом для сучасних лінгвістичних досліджень, адже спосіб найменування, ставлення до імен – усе це традиції, які пов'язують людину з її народом, звичаями, обрядовістю, з минулим, а також він дає можливість окреслювати перспективи наукових напрацювань на майбутнє.